

Апублікавана: Вялікі, А. Беларуская дзяржаўнасць: вопыт XX стагоддзя: матэрыялы міжнар. навук. тэарэтычн. канф., 18-19 красавіка 2003 г. – Мінск, 2004. – С.– 69-72.

Ключавыя словы: БССР, Польшча, Заходняя Беларусь, Беласточчына, ЦК КП(б)Б, П. Панамарэнка, граніца, савецка-польскі дагавор аб граніцы, дэмаркацыя, беларуска-польскі ўчастак граніцы.

ПЕРАДАЧА БЕЛАСТОЧЧЫНЫ ПОЛЬШЧЫ І ЎРЭГУЛЯВАННЕ ПАГРАНІЧНЫХ ПЫТАННЯЎ ПАМІЖ БССР І ПОЛЬШЧАЙ. 1944-1955 гг.

Пытанне аб перадачы Беласточчыны Польшчы, вызначэнне новай савецка-польскай мяжы дастаткова падрабязна прааналізавана беларускімі, польскімі, расійскімі гісторыкамі. Аднак у большай ступені гэта аналіз пазіцыі Масквы і гэта зразумела, бо менавіта ў Крамлі вызначаліся такога кшталту пытанні. Аналізу пазіцыі Мінска не надавалася значнай увагі, аднак гэтая пазіцыя заслугоўвае больш глыбокага вывучэння, бо з'яўлялася не такой спрощанай, чым падавалася раней.

Ушчыльную пытанне аб будучыні заходніх абласцяў Беларусі разглядалася на пленуме ЦК КП(б)Б, які праходзіў у Маскве 26-28 лютага 1943 г. Фактычна на пленуме абмяркоўвалася пытанне аб узмацненні партызанскага руху на акупаванай тэрыторыі Беларусі, аднак удзельнікі пленуму надалі значную ўвагу разгляду сітуацыі, што склалася ў заходніх абласцяў. Разам з прызнаннем неабходнасці пашырэння і актывізацыі там партызанскага руху, удзельнікі пленуму выказалі погляды на іх будучыню. Найбольш ясна выказаўся па гэтаму пытанню сакратар ЦК КП(б)Б Ц.Гарбуноў. Ён адзначыў, што "Беларусь будзе савецкай у межах сваіх спрадвечных беларускіх зямель". І напэўна галоўнае: "У нашай прапагандзе мы вельмі нясмела ставім пытанне аб *усёй Беларусі*, у межах яе законных граніц. У цэнтральнай прэсе вельмі мала адводзіцца месца *усёй нашай Беларусі* (выдзелена аўтарам- А.В.)".[1, л.171]

Яго падтрымаў першы сакратар ЦК КП(б)Б П.Панамарэнка. Ён зазначыў, што "хацеў бы астанавіцца на пытанні аб працы ў заходніх абласцяў, аб пазіцыі палякаў і аб адносінах да палякаў".[1, л. 273] Аналізуючы пазіцыю эміграцыйнага ўрада Польшчы П.Панамарэнка падкрэсліў: "магчыма лічыць устаноўленым наступнае: палякі ў адносінах да ўсходніх граніц настроены непрымірыма, за захаванне ўмоў Рыжскага дагавора".[1, л. 277] У сваёй прамове першы сакратар ЦК КП(б)Б таксама сфармуляваў пазіцыю кіраўніцтва рэспублікі ў дачыненні да будучыні заходніх абласцяў БССР. Ён падкрэсліў, што "Яны (меўся на ўвазе лонданскі эміграцыйны ўрад - А.В.) жадаюць каб Заходняя Беларусь была ў іх. А мы кажам, што яна павінна быць у нас, таму што яна Заходняя Беларусь".[1, л. 279]

Такім чынам, напрыканцы лютага 1943 г. партыйнае кіраўніцтва рэспублікі нават на дапускала магчымасці перадачы часткі тэрыторыі Заходняй

Беларусі Польшчы, а беларуска-польскую мяжу, што была ўстаноўлена ў выніку вераснёўскіх падзей 1939 г., разглядала як законную мяжу, што не падлягае змене.

Пазіцыя палітычнага кіраўніцтва рэспублікі ў 1943 г. адпавядала пазіцыі Крамля, які да заявы ўрада СССР аб савецка-польскіх адносінах ад 11 студзеня 1944 г., займаў жорсткую пазіцыю і не хацеў ісці на тэрытарыяльныя саступкі Польшчы. Аднак гэтая заява кардынальна мяняла справу, бо ў ёй выказвалася жаданне СССР вызначыць савецка-польскую мяжу ў адпаведнасці з лініяй Керзана. Гэта значыла, што частка тэрыторыі заходніх абласцей БССР павінна была адысці да Польшчы. У сувязі з гэтым цікавасць уяўляе рэакцыя ўрада Беларусі і асабіста П.Панамарэнкі, як першага сакратара ЦК КП(б)Б і Старшыні СНК БССР, на змяніўшуюся сітуацыю.

Пазіцыю беларускага кіраўніцтва наконт перадачы Беласточчыны Польшчы П.Панамарэнка афіцыйна агучыў на VI сесіі ВС БССР (сакавік 1944 г.). Выступаючы 21 сакавіка з дакладам "Аб вызваленні беларускіх зямель, далейшых задачах барацьбы беларускага народа супраць нямецкіх захопнікаў і аднаўленні народнай гаспадаркі Беларускай ССР", ён заявіў, і на гэта неабходна звярнуць увагу, што мяжа, якая была ўстаноўленая ў 1939 г. *"справядлівая як ў гістарычных так і этнаграфічных адносінах і адпавядае інтарэсам як Польшчы так і Беларусі"*. І далей *"Уз'яднаная беларуская дзяржава не аддасць нікому і ніколі метра зямлі, які належыць беларускаму народу. У гэтым на баку беларускага народу права і дастатковая сіла, каб абараніць краіну ад усялякіх замахаў"*. [2, с. 182-183] Як выцякае з слоў П.Панамарэнкі, ні аб якой перадачы Польшчы часткі тэрыторыі Беларусі гаворка не ідзе. Аднак праз тры дні, 24 сакавіка, на гэтай жа сесіі Старшыня Прэзідыума ВС БССР Н.Наталевіч фактычна дэзавуіруе словы П.Панамарэнкі. Н.Наталевіч, краная пытанні ўзаемаадносін з Польшчай і пытанні беларуска-польскай мяжы заявіў дэпутатам: *"У адпаведнасці з лініяй Керзана да Польшчы адыходзіць большасць раёнаў Беластоцкай вобласці, якія з 1939 г. па 1941 г. уваходзілі ў склад Беларускай ССР"*. [2, с. 195] Адзінае, на што асмеліўся Н.Наталевіч, гэта заявіць, што *"У некаторых раёнах, у прыватнасці Бельскім раёне, перавалодвае беларускае насельніцтва, таму прэтэнзіі польскага эміграцыйнага ўрада на гэты раён мы лічылі абсалютна непраўльнымі. Я звяртаюся да Вярхоўнага Савету разгледзець гэтае пытанне і прасіць саюзны ўрад пры вызначэнні дзяржаўных меж паміж Савецкім Саюзам і Польшчай улічыць цалкам законнае і справядлівае жаданне беларускага народа ўз'яднаць усе спрадвечныя беларускія землі ў адзіную Беларуска-Савецкую дзяржаву"*. [2, с. 195]

У сувязі з супрацьлеглымі выказваннямі двух вышэйшых дзяржаўных асоб узнікае шэраг прынцыповых пытанняў. Чаму з разніцай у тры дні прагучалі такія розныя заявы аб беларуска-польскай мяжы ? Чаму П.Панамарэнка заявіў аб справядлівасці мяжы, якая была ўсталявана ў 1939 г. ведаючы аб заяве савецкага ўрада ад 11 студзеня 1944 г., у якім гаварылася, што СССР гатовы прызнаць лінію Керзана ў якасці савецка-польскай мяжы і

саступіць Польшчы частку тэрыторыі СССР (гэта якраз і значыла, што Беласточчына адыйдзе да Польшчы) ? Ці было гэта жаданне П.Панамарэнкі на самай справе захаваць цэласнасць беларускіх зямель і спадзяванні адстаяць усю тэрыторыю, якая ўвайшла ў склад БССР у 1939 г. ? Ці гэта быў своеасаблівы зандаж думкі Крамля па праблеме Беласточчыны ? Таксама невядома ці было гэта асабістае выказванне П.Панамарэнкі, ці пры падрыхтоўцы свайго даклада ён абмяркоўваў гэтае пытанне з членамі ўрада, альбо членамі бюро ЦК КП(б)Б ? Калі гэта быў зандаж, то за гэтыя тры дні П.Панамарэнку далі ясна зразумець што лёс Беласточчыны вырашаны і яна застаецца ў складзе Польшы. Таму 24 сакавіка і прагучала заява Н.Наталевіча, якая зусім адрознівалася ад заявы П.Панамарэнкі. Характэрна, што дэпутаты ВС БССР ці не "заўважылі" ці на захацелі "заўважыць" разнагалосся ў выступленнях кіраўнікоў рэспублікі і нават не абмяркоўвалі гэтага пытання, хаця гаворка ішла ні аб чым іншым, як аб перадачы часткі тэрыторыі Беларусі замежнай дзяржаве.

У далейшым П.Панамарэнка ў публічных выступленнях ніколі не закранаў гэтай тэмы. Не закранаў, нягледзячы на той факт, што на яго імя вясной-восенню 1944 г. паступалі сотні, тысячы заяваў ад беларусаў Беласточчыны, якія прасілі яго пакінуць тэрыторыю Беластоцкай вобласці ў складзе БССР. Так, восенню 1944 г. звыш 6 тысяч жыхароў Белавежжы Гайнаўскай гміны накіравалі ў ЦК КП(б)Б калектыўны ліст, у якім прасілі "партыю і ўрад БССР", далучыць г. Белавежжу і Белавежскую пушчу да БССР.[3, л. 28] Аднак П.Панамарэнка як вопытны наменклатуршчык добра разумеў, што на каляндары не верасень 1939 г. і пытанне Беласточчыны ўжо вырашана ў Крамлі і ні пры якіх умовах пераглядацца на будзе.

Аналізуючы без перабольшання неардынарнае выступленне П.Панамарэнкі на VI сесіі ВС БССР (сакавік 1944 г.) магчыма вылучыць два моманты, якія падштурхнулі яго выступіць з прамовай, якая фактычна супярэчыла заяве ўрада СССР ад 11 студзеня 1944 г. Па-першае, у лютым 1944 г. рэспубліцы было прадастаўлена права ажыццяўлення "самастойнай" знешнепалітычнай дзейнасці і, магчыма, П.Панамарэнка ўсур'ёз успрыняў той факт, што рэспубліцы на самай справе дазваляць праводзіць самастойную знешнюю палітыку. Па-другое, яго выступленне ўсе ж магчыма разглядаць як спробу захаваць тэрытарыяльную цэласнасць Беларусі і не дапусціць перадачы Беласточчыны да Польшчы. Аднак Крамль, які дапусціў пэўную "гульню" у самастойнасць, на самай справе не немераваўся аддаваць права вызначэння меж Беларусі. Далейшы ход падзей яскрава гэта прадэманстравалі.

27 ліпеня 1944 г. В. Молатаў і Э. Асубка-Мараўскі падпісалі пагадненне паміж урадамі СССР і ПКНВ аб савецка-польскай мяжы, за падставу якой была ўзятая лінія Керзона з адступленнямі ад яе на карысць Польшчы (на беларускім участку) Беластоцкай вобласці і часткі Белавежскай пушчы. Пры гэтым урад СССР, "Пагадзіўся на наступныя выпраўленні адзначанай лініі на карысць Польшчы, саступіўшы Польскай Рэспубліцы: а) тэрыторыю распаложаную да ўсходу ад лініі Керзана да ракі Заходні Буг і ракі Салокія, да поўдня ад г.

Крылаў; б) частку тэрыторыі Белавежскай пушчы на участку Няміраў-Ялаўка, распаложаную на ўсход ад лініі Керзана з астаўленнем Немірава, Гайнаўкі, Белавежжа і Ялаўкі на баку Польшчы".[2, с. 327]

Гэта пагадненне мела ў пэўнай ступені падрыхтоўчы, "часовы" характар, паколькі было падпісана ПКНВ, які выконваў функцыі часовага польскага ўрада. У момант яго падпісання значная частка польскай тэрыторыі знаходзілася пад нямецкай акупацыяй. Акрамя таго, мяжа паміж двума дзяржавамі была вызначана без уліку маючых адбыцца перагавораў паміж урадамі трох вялікіх дзяржаў у Ялце, дзе планавалася абмеркаваць "польскае пытанне". Канчаткова савецка-польская дзяржаўная мяжа была вызначана і замацавана рашэннямі Патсдамскай канферэнцыі кіраўнікоў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі (17 ліпеня - 2 жніўня 1945 г.).

Міжнародна-прававое прызнанне мяжы паміж СССР і Польшчай дазволіла абодвум дзяржавам заключыць замест пагаднення ад 27 ліпеня 1944 г. двухбаковы дагавор аб савецка-польскай мяжы, які 16 жніўня 1945 г. падпісалі намеснік Старшыні СНК СССР В. М. Молатаў і Старшыня Савета Міністраў Польскай Рэспублікі Э. Асубка-Мараўскі.

Дагавор аб дзяржаўнай мяжы паміж СССР і Польшчай быў ратыфікаваны Краёвай Радай Нарадовай 31 снежня 1945 г., а Прэзідыумам Вярхоўнага Савета СССР 13 студзеня 1946 г. Ён прадугледжываў стварэнне змешанай савецка-польскай камісіі па дэмаркацыі мяжы з месцазнаходжаннем у Варшаве. Камісія пачала сваю працу ў маі 1946 г. і скончыла дэмаркацыю беларуска-польскай часткі савецка-польскай мяжы ў маі 1948 г.

Дэмаркацыя савецка-польскай мяжы на яе беларуска-польскай частцы праводзілася на тэрыторыі Сапоцкінскага, Бераставіцкага, Гродзенскага раёнаў Гродзенскай і Шэрашаўскага, Высокаўскага, Брэсцкага, Даманаўскага раёнаў Брэсцкай абласцей.[4, л. 4] Яна праходзіла ў некалькі этапаў і ў асноўным была скончана ў маі 1948 г.

Першы этап пачаўся адразу ж пасля ратыфікацыі дагавора Прэзідыумам ВС СССР 13 студзеня 1946 г. і скончыўся восенню 1946 г. У выніку працы савецка-польскай змешанай камісіі беларуска-польская мяжа ад 1 да 3 км. была перанесена на захад на ўчастку Высокаўскага раёна Брэсцкай вобласці, а на ўчастку Шэрашаўскага Брэсцкай і Бераставіцкага і Гродзенскага Гродзенскай абласцей наадварот прайшла некалькі на ўсход.[5, 173]

Адхіленні мяжы прывялі да таго, што на вучастку Высокаўскага раёна да Беларусі адыйшло 24 населеныя пункты, налічваюшыя 700 двароў, у якіх пражывала 3 606 чалавек. У той жа час у паласе Шэрашаўскага, Бераставіцкага раёнаў да Польшчы адыходзіла 40 населеных пунктаў, налічваюшых 1414 двароў, у якіх пражывала 7143 грамадзяніна.[5, л. 173] З гэтай колькасці польскіх гаспадарак налічвалася 798, беларускіх - 616. У выніку таго, што яны апынуліся ў 800 мятровай пагранічнай паласе, то ўсе 616 беларускіх гаспадарак былі адселены ўглыб БССР.

Наступны этап дэмаркацыі беларуска-польскай мяжы праходзіў з 18 красавіка па 31 мая 1948 г. 31 мая 1948 г. у Бераставіцах прадстаўнікі ўрада Беларусі і Польшчы падпісалі пагадненне аб тым, што "На ўчастках мяжы № 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 савецкія і польскія пагранічнікі выйшлі на ахову новай дэмаркацыйнай мяжы да 25 мая 1948 г.[6, л. 17]

Працэс дэмаркацыі не скончыўся 1948 г., а працягваўся ў наступныя гады. Так, у красавіку 1949 г. з Сапоцкінскага раёну Гродзенскай вобласці пры дэмаркацыі мяжы да Польшчы адыйшлі 19 весак і 4 хутары, у якіх пражывала 5367 чалавек. У сувязі з яшчэ адной дэмаркацыйнай мяжы 8 сакавіка 1955 г. да Польшчы адыйшло яшчэ 2 вёскі і 4 хутары Сапоцкінскага раёна з насельніцтвам у 1835 чалавек. Канчатковае ўрэгуляванне памежных пытанняў паміж Польшчай і БССР ажыццявілася толькі ў сярэдзіне 1955 г., калі з Гродзенскай вобласці да Польшчы адыйшло 26 вёсак і 4 хутары.[7, с. 255-256]

Архіўныя дакументы сведчаць, што правядзенне дэмаркацыі беларуска-польскай часткі савецка-польскай мяжы ў афіцыйных дакументах, падпісаных беларускімі і польскімі прадстаўнікамі, разглядалася як дэмаркацыя "Дзяржаўнай мяжы паміж СССР і Польшчай", якая адбывалася ў адпаведнасці з "Праколам пасяджэння змешанай камісіі Саюза ССР і Польшчы ад 10 красавіка 1948 г. па дэмаркацыі дзяржаўнай мяжы паміж СССР і Польскай Рэспублікай".[8] Гэта сведчыла аб тым, што заходняя мяжа Беларусі вызначалася не на падставе двухбаковага беларуска-польскага, а савецка-польскага дагавора. Гэта значыць, што саюзнае кіраўніцтва за кошт тэрыторыі Беларусі рашала свае знешнепалітычныя задачы.

Такім чынам пазіцыя кіраўніцтва рэспублікі ў адносінах да тэрытарыяльнай целаснасці Беларусі перацярпела значаную эвалюцыю. Да лютаўскага пленуму ЦК КП(б)Б (1943 г.) яно было ўпэўнена, што тэрыторыя Беларусі застанецца ў межах 1939 г. Заява ўрада СССР ад 11 студзеня 1944 г. пахавала гэтыя спадзяванні. Далейшыя крокі Крамля яскрава паказалі, што Масква не збіралася лічыцца з меркаваннем кіраўніцтва рэспублікі і без уліку інтарэсаў беларускага народу вырашыла лёс Беласточчыны і беларуска-польскай мяжы.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ.

1. НАРБ, ф.4, воп.20, спр.213, л.171.
2. Знешняя палітыка Беларусі: зб. дакументаў і матэрыялаў. Т.4 (чэрвень 1941 г. - жнівень 1945 г.) / Склад. Н.М.Дзятчык і інш.-Мн.: БДУ, 2001.- С.182-183.
3. НАРБ, ф.7, воп.3, спр.1902, л.28
4. Архіў МЗС РБ, ф.907, воп.2, спр.400, л.4
5. НАРБ, ф.4, воп.100, спр.2, л.173
6. НАРБ, ф.787. воп.2, спр.5, л.17
7. Бодак А. Урегулирование пограничных вопросов между Польшей и

Белоруссией в первое послевоенное десятилетие // Granice i
pogranicza. Białystok, 1999, T.1. S.255-256

8. НАРБ, ф.787, воп.2, спр.5, л.8, ф.787, воп.1, спр.64, л.159

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ